

A gyermek nyelvének fejlődése.

II.

Az eddigiekben igyekeztem lehetőleg pontosan és hiven vázolni azt a módot, a mint egy állandóan megfigyelt gyermek beszéde fejlődött születésétől negyedfél éves koráig, vagyis addig az időpontig, a midőn nyelve, legalább a legfontosabbakban, a felnőttével egyezik. Ekkor azonban még nem ér véget a gyermek nyelvtanulása. Láttuk, hogy kiejtése tökéletlen, szókincese korlátolt, az egyes szavak jelentése nem egyezik mindig a köznyelvben használt jelentéssel s a nyelvtani alakok használata is ingadozó. Ezen a koron túl a nyelvtanulás már lassan halad ugyan, de mindig ugyanazon az úton, mint az első időben.

Hogy a gyermek beszélni kezdjen, ahhoz a következő négy feltétel szükséges: 1. hallja mások beszédét; 2. értelmet fűzőn a hallott hangokhoz; 3. akarja gondolatát hangokkal közölni; 4. képes legyen maga is az illető hangokat létrehozni. Tehát ép halló és beszélő szervek, valamint a hallott hangok megértésére fogékony agy, mely a benne ébredő gondolatokat is hangok segítségével igyekszik kifejezni, nélkülözhetetlen feltételei a beszélesnek. E tehetség lassanként, hosszú időn át fejlődik ki a gyermekben, s az egyes képességek ébredése szerint, a gyermeki nyelv fejlődésében három nagyobb korszakot különböztethetünk meg.

Első korszak. Hall és képez hangokat, de nem fűz jelentést sem a hallott, sem a kiejtett hanghoz. A mások ajkáról hallott hang csak oly hatással van rá, mint egy síp, csengetyű vagy bármely más tárgy hangja; az ő hangjai sem valamely gondolat kifejezésére szolgálnak, hanem csak hangképző szerveinek folytonos mozgatása által keletkeznek.

Második korszak. Megérti a hallott hangot, de ő maga

még nem képes gondolatait hangok segítségével fejezni ki. Összeköti az ismert tárgy vagy cselekvés fogalmát a kiejtett hangsoporttal, de ő maga nem tudja ugyanazt a hangsoportot képezni s gondolatainak kifejezésére felhasználni.

Harmadik korszak. Gondolatait egyes hangok vagy hangsoportok segítségével közli; tehát a kiejtett hangsoporthoz bizonyos állandó jelentést fűz. Ekkor mondhatjuk csak, hogy a gyermek beszélni kezd.

A nyelv fejlődésének e három korszaka különböző ideig tart az egyes gyermekeknél; a testileg és szellemileg ép gyermek előbb lép át egy-egy új korszakba, mint az olyan, a kit betegség vagy fejletlenség hátráltat. De még a minden tekintetben egészséges gyermekeknél is jelentékeny különbség lehet az egyes korszakok megkezdése között. Fiam, kinek nyelvtanulását ép most részletesen tárgyaltam, elég korán kezdett beszélni, ellenben Preyer fia, mint ő maga is mondja (i. m. 313. l.), csak későn. Fiam a 11. hónapban kezdte megérteni a hallott hangot, míg Preyeré a 13.-ban lépett csak a fejlődésnek e korszakába; a harmadik korszakot az én fiam a 13—14. hónapban Preyeré csak a 20—22. hónapban kezdte meg. Több gyermek fejlődésének pontos megfigyelése volna szükséges ahhoz, hogy e korszakok megkezdésének átlagos időpontját megállapíthassuk.

Midőn a gyermek abba a korszakba lép, hogy a képzett hangsoporthoz bizonyos állandó értelmet fűz, beszélni kezd; ekkor azonban még nagyon hosszú útat kell tennie, a míg ő is azt a nyelvet beszéli, melyet környezetétől hall. A nyelvészre nézve a gyermeknek ez a nyelvtanulása a legérdekesebb. Hogyan jut a gyermek a megfelelő szókincs birtokába s hogyan tudja szavait anyanyelvének törvényei szerint mondatokká alkotni?

Minden nyelv tanulása alkalmával hármas nehézséget kell leküzdenünk: 1. meg kell tanulnunk az illető nyelv kiejtését; 2. kellő szókészlet birtokába kell jutnunk s helyesen kell felfognunk az egyes szavak jelentését; 3. meg kell ismernünk azt a módot, a mint az illető nyelv az egyes szavakat beszéd közben összefűzi, hogy belőlük mondatokat alakítson. A gyermeknek is a kiejtés, a jelentéstan és a mondatalkotás hármas nehézségével kell megküzdenie, hogy anyanyelvének birtokába jusson.

1. Kiejtés.

Az egyes hangok képzése jóval előbb kezdődik, mint midőn a gyermek jelentést kezd fűzni hozzájuk. A sírás, melylyel világra jöttét jelenti, már hangképzéssel jár, s életének második-harmadik hónapjában akkor is hallat már egyes hangokat, ha nyugodtan fekszik bölcsőjében. A hangok képzése a gyermek fejlődésével mind gyakoribbá válik s egyúttal szaporodnak az egyes hangok is, melyeket gögicsélése közben használ, úgy hogy mire a beszé-
lés korszaka megkezdődik, a hangoknak egy jó részét tudja már helyesen képezni és kellő alkalommal használni.

A kiejtés tekintetében a legfőbb kérdés az volna, hogy mily sorrendben tanulja meg a gyermek az egyes hangok képzését, és hogy mivel pótolja azokat, a melyeket még kiejteni nem tud. Egyik kérdésre sem lehet oly feleletet adnunk, mely minden gyermek nyelvének fejlődésére egyformán illenék. Schultze azt állítja, «hogy az egyes hangok a gyermek szájában oly sorrendben jönnek létre, mely sorrend a physiologiailag legkevesebb megerőltetéssel járó hangokkal kezdődik s lassanként megy át a physiologiailag legnagyobb megerőltetéssel járó hangokhoz.» (Die Sprache des Kindes 27. l.). Preyer a mindennapi tapasztalat alapján mutatja ki e «törvényt» tarthatatlanságát, s ellene bizonyít már maga az is, hogy majd minden gyermek más sorrendben tanulja meg az egyes hangok képzését s más hangokkal pótolja a még nem képezhetőket.

Minden gyermek először csak magánhangzókat hallat; leggyakoribb az *a*, *e*, de ezeket sem képezi a szájnak egy bizonyos állandó alakjával, hanem nyitva tartja száját, a míg rezegteti a hangszalagokat, s a mint nyelvét majd hátrahúzza, majd előretolja, keletkezik az *a*-nak vagy *e*-nek különböző árnyalata. E mellett, a mint a szájüreg részei véletlenül valamely más magánhangzó képzésének megfelelő helyzetbe jutnak, hallhatunk a gyermek ajkáról egy-egy más magánhangzót is; azonban hosszú ideig az *a* és *e* a gyermek nyelvének uralkodó magánhangzója. E mellett korán szokott jelentkezni a *h* is, ha a lehellet kibocsátása közben nem zárja egészen össze a hangszalagokat.

A mássalhangzók képzésére kezdetben szintén csak a véletlen van befolyással; ha t. i. a hangszalagok rezgése közben a szájüreg véletlenül egy mássalhangzó helyzetébe jut, halljuk az illető

mássalhangzót. Ez az oka, hogy a gyermek első mássalhangzóí zöngések. Preyer a 43. napon hallotta az első mássalhangzót és pedig az *m*-t, a 10. héten én is több zöngés mássalhangzót jegyezhettem fel (*m*, *b*, *d*); a következő hetekben hallottam már néha *g*, *l*-t is, a negyedik hónapban pedig a zöngé nélküli explosivák közül is képezte a *p*, *t*-t és gyakori volt a labialis, lingualis és uvularis *r* is. Ezentúl mind több és több új hangot képez, de nem utánzás által tanulja meg őket, hanem önkénytelenül képezi a beszélő szerveknek különböző mozgása által. S nem is mondhatjuk, hogy kezdetben csak a könnyebb hangokat képezi a gyermek, hisz hallat olyanokat is, melyekre nem is lesz szüksége, sőt a melyeket később csak némi nehézséggel tudna képezni. Láttuk fentebb, mily korán ejtette fiam a különböző *r* hangokat, a bilabialis *w*-t s a dentilabialis *p*-t. Egy másik gyermek ajkáról a 6. hónapban hallottam a dentilabialis *b*-t. A *k*, *g*-t szokták a legnehezebb mássalhangzóknak tartani a gyermek nyelvében, pedig a *g*-t már a 4. hónapban, a *k*-t az 5.-ben hallottam, s Preyer is feljegyezhetette mindkettőt már az 5. hónapban.

A következő táblázatban összeállítottam az egyes mássalhangzókat oly sorrendben, a mint a megfigyelt gyermek ajkáról egymásután feljegyezhettem őket. Ezeket a hangokat a jelzett időben rendszeren és gyakran képezte, de lehetséges, hogy egyes esetekben már előbb is képezte egyiket vagy másikat.

1—2. hónap.	<i>á</i> , <i>é</i> , <i>oá</i> .	
3.	"	<i>b</i> , <i>d</i> , <i>h</i> .
4.	"	<i>m</i> , <i>l</i> , <i>g</i> ; <i>p</i> , <i>t</i> , <i>r</i> , <i>ρ</i> , <i>ŕ</i> .
5—6.	"	<i>j</i> , <i>k</i> , <i>n</i> .
7.	" <i>á</i> , <i>é</i> , <i>é</i> .	<i>v</i> , <i>w</i> .
8.	" <i>e</i> .	<i>gy</i> , <i>cz</i> .
10.	"	<i>π</i> .
14.	" <i>i</i> .	<i>sz</i> .
15.	" <i>í</i> , <i>ű</i> ; <i>o</i> , <i>ó</i> .	<i>ny</i> , <i>z</i> .
16.	" <i>ő</i> .	<i>ty</i> .
17.	" <i>u</i> , <i>ú</i> .	<i>s</i> (postalveolaris).
18.	" <i>ö</i> .	

Attól a kortól kezdve, midőn a gyermek a hallott hangokhoz jelentést kezd fűzni, nagy változás történik e hangok képzésében. Eddig csak önkénytelenül képezte az egyes hangokat; most már szándékosan akarja utánozni a felnőttektől hallott hangot. Az ed-

digi gyakorlat nagy segítségére van ebben, de gyakran cserben hagyja tudománya. Hallja a hangot, a mit ő maga képez, s hallja másnak a szavát is, melyet utánozni akar, gyakran el is találja a helyeset, de sok esetben nem sikerül utánzása.

Midőn fiam jelentést kezdett fűzni az egyes hangokhoz, már tudta képezni a magyar nyelvnek majdnem minden hangját, csak egy-két magánhangzó s a palatalis mássalhangzók képzését tanulta meg később; utánzása kezdetben mégis tökéletlen volt. A nehézséget először is az okozza, hogy hallása nem tudja egymástól pontosan megkülönböztetni a rokon hangokat. A gyermek a magánhangzókat mindig tisztábban hallja és jobban is utánozza, mint a mássalhangzókat; minden gyermeknél tapasztalhatjuk, hogy ha egy először hallott szót akar utánozni, a magánhangzókat rendszeren eltalálja, míg a mássalhangzók tekintetében gyakrabban téved. Így láttuk fentebb, hogy a 13. hónapban ezt *pápá* így utánozta *tátá*, noha jól tudta képezni amazt a kapcsolatot is; a 15. hónapban pedig *Ottó* helyett azt mondotta *okkó*, noha a *t-t* gyakran ejti. Sőt még később, harmadik-negyedik évében sem találja el mindig az először hallott mássalhangzót. Ennek oka abban rejlik, hogy az összes hangok közül a magánhangzókban legnagyobb a hang erőssége, tehát legtisztábban s legmesszebbre hallhatók. Ha pl. messziről hallunk egy szót, a magánhangzókat tisztán megértjük, ellenben a mássalhangzók felismerésében gyakran tévedünk.

A tökéletlen utánzást másrészt az okozza, hogy egyes hangokat nem tud képezni a gyermek. A magánhangzók közül legkönnyebben képezi minden gyermek az *á, e, é, ë, í, i-t*; némi, de könnyen leküzdhető nehézséggel jár az *a, o, ó, u, ú* képzése. Majdnem minden gyermeknél azt tapasztaljuk, hogy legkésőbb tudja az *ő, ű-t* hiven utánozni. Fiamnál is az *ű-t* a 15. az *ő-t* a 16. hónapban hallottam először, de még ekkor is ritka volt s rendszeren *í-t*, illetőleg *é-t* ejtett helyette. Gyakoribb eset, hogy a gyermekek az *ő, ű* helyett, néha hosszabb ideig is, *ó, ú-t* ejtenek.

A mássalhangzók közül majdnem minden gyermeknél először a labialisok és dentalisok s ezek közül is első sorban az explosivák és nasalisok (*b, p, m, d, t, n*) hallhatók. A *k, g* képzése némely gyermeknek oly nehézséget okoz, hogy évek hosszú során át sem tudja leküzdeni. Fiam, mint láttuk, korán tudta képezni mind a két hangot, mégis igen gyakran ejtett *k* helyett *t-t* s csak

két éves kora után használta a *k*-t következetesen. A *h*-t is könnyen képezi minden gyermek már az első napokban, beszéd közben mégis igen gyakran elhagyja, főleg szó elején.

A spirans hangok képzése néha szintén nehézséggel jár; *v* helyet *b*-t, *f* helyett *p*-t ejt a legtöbb gyermek, s ejtett az enyém is két éves koráig. Az *sz* szó elején szintén csak későn jelentkezett nála, addig különböző mássalhangzókat ejtett helyette: *tája* (szája), *pép* (szép), *babad* (szabad), *mëme* (szeme); — az *s*, *zs*-t is egy ideig más, szokottabb mássalhangzóval helyettesítette: *pappa* (sapka), *mëmi* (semmi), *hétáni* (sétálni), *leb* (zseb) stb. Leghosszabb ideig tartó nehézséget a palatalis hangok ejtése okozott; a *ty*, *gy*, *ny* határozottan különbözik ugyan az *ö* ejtésében *t*, *d*, *n*-től, azonban a rendes palatalis ejtésnél valamivel előrébb képezi; az *s*, *zs*, *cs*, *ds* pedig még negyedfél éves korában is alig különböznek az *sz*, *z*, *cz*, *dz*-től.

Az *r* is egyik legritkább hangja a gyermeknyelvnek; a legtöbb gyermek *j*-t vagy *l*-t ejt helyette, sőt némelyiknél az *l* helyett *j* hangzik. Ha ejti is az *r*-t egyik másik gyermek, rendszeren uvularis *r*-t használ. Az *l*, *r* és *j* használata általában ingadozó a gyermekek nyelvében; fiam még a *j* helyett is gyakran *l*-t használt, egy másik gyermek pedig két éves korában is az *l*, *r*, *j* helyett egyaránt *n*-t ejtett.

A hallott szavak tökéletlen utánzásának gyakori oka az is, hogy a gyermek azt a hangot sem használhatja bármely kapcsolatban, a melyet már tud képezni. S ebben a tekintetben a legnagyobb változatosságot tapasztalhatjuk a gyermekek nyelvében. A gyermek kezdetben rendszeren csak egy szótagot utánoz s ez az egy szótagú beszéd egyik másik gyermeknél néha hosszabb ideig is tart. Az én fiam is *tessék* helyett csak ennyit mondott *te* s csak a 15. hónapban mondta két szótaggal *tesë*. Ő korán kezdette meg a kétszótagú szavak képzését, azonban egy ideig *ö* is csak két egyforma szótagot ejtett egymás után (*tátá*, *pápá*, *bábá*), vagy pedig olyan kapcsolatot, midőn két egyforma magáuhangzó között egy mássalhangzó áll (*ágyá*, *ányá*); de már a 15. hónapban ejtett két különböző szótagot is egymás után. A háromtagú szavak ejtése csak néhány hó múlva, a 17—18. hónapban kezdődött, habár előbb is ejtett néha három egyforma szótagot egymás után (*mámmámmá*, *páppáppá*). Egy más nehézséget egyes szókezdő mássalhangzók

okoztak. Kezdetben szó elején a mássalhangzók közül csak explosiva vagy *m*, néha *l*, *n* állhatott; a spirans hangokat még a 2. év vége felé is vagy elhagyta (*étáni* e h. sétálni) vagy explosivát ejtett helyettük (*bize* e h. viz, *páj* e h. fáj). E mellett nagy hatással volt kiejtésére az assimilatio; a szó elején álló mássalhangzó gyakran alkalmazkodott a második szótag kezdő mássalhangzójához, még olyankor is, midőn ki tudta ejteni az illető kezdő mássalhangzót. Ilyenek: *tettő* (kettő), *tatula* (skatula), *tántondá* (katona); — *tukó*, *kukó* (czukor), *kaliczka* (talicska); — *pompó* (kompót), *pámpa* (lámpa), *pumpi* (krumpli), *pábé* (kávét), *papocs* (kapocs), *papok* (kapok), *pép* (kép, szép), *pufa* (gyufa); — *babad* (szabad), *bobába* (szobába), *babda* (labda); — *méme* (szeme), *mémi* (semmi); *nóna* (konyha). Néha hangátvetés segítségével jutott az inkább kedvelt explosiva a szó elejére: *bála* (lába), *tyuka* (kutya). Szó elején kettős mássalhangzót sem tűr meg a gyermek nyelve; fiam még negyedfél éves korában is elhagyja az egyiket.

A szó végét még tökéletlenebbül utánozza a gyermek; egyrészt mert nem is figyel rá eléggé, másrészt pedig, mivel egy vagy két szótag képzése úgylégs eléggé megerőlteti beszélő szerveit. Egy ideig a hallott szónak csak első tagját, azután ismét egy ideig csak a két első tagot utánozza, s csakis bizonyos idő múlva terjed ki figyelme és utánzó képessége az egész szóra. Fiam e mellett egy ideig a legtöbb szót magánhangzóval végezte s csak akkor kezdte megszokni a mássalhangzót is szó végén, mikor ragokat kezdett használni.

2. Szókincs és a szavak jelentése.

Az első szavakra, melyeket a gyermek megért s a melyeket kiejt, mi tanítjuk. A szülő alig várja, hogy gyermekénél észre vegye az emberi értelemnek e csalhatatlan jelét, s tanítja egy-egy tárgy nevére jóval azon idő előtt, a midőn agya fogékonynya vált a hangképek és a látott tárgyak közt a kapcsolat létesítésére és megőrzésére. A szülőknek ez érthető és könnyen megbocsátható hiúsága az oka, hogy sohasem várhatjuk meg a gyermeknél azt a kort, a midőn szándékos tanítás nélkül, önkényt érti és utánozza a hallott hangot. De nem hiszem, hogy a környezetnek ez oktató befolyása jelentékenyen siettetetheti e fejlődést, s hogy ez által a szokottnál

jóval előbb nyilatkoznék a gyermek beszélő képessége; türelemmel kell megvárnunk azt az időt, a míg a gyermek agya képessé válik erre a működésre. A tanítás csak annyiban lehet rá gyorsító hatással, hogy több szót tanul meg rövidebb idő alatt.

Az első szavak, melyeket a gyermek megtanul az apa, anya s legközelebbi környezetének neve; ezután egyes testrészek (orr, szem, száj stb.) és játékszerek nevei következnek, majd kiterjed tanulása egyes cselekvések elvégzésére is (add ide, tedd le stb.) s megismeri a körülötte levő tárgyakat (asztal, lámpa stb.). A gyermek szókincese kezdetben nem is terjedhet ki egyébire, mint konkrét dolgokra s általa elvégezhető cselekvésekre. A szülőknek gyakori rossz szokása, hogy minél több szóra akarják tanítani a gyermeket, nem törődve azzal, vajjon érti-e vagy nem; pedig az ilyen meg nem értett szó csak terheli emlékezetét, a nélkül hogy fejlesztené értelmét.

A mint a beszélni kezdő gyermek ily módon egy bizonyos szókincesnek birtokába jutott, csakhamar észreveszszük, hogy sok oly szót is használ, melyre mi nem tanítottuk. Minden anya csodálkozva és örömmel veszi észre, hogy gyermeke minden nap egy-egy új szóval lepi meg; szókincese észrevétlenül és gyorsan bővül, pedig a szándékos tanítás napról napra ritkább lesz. Hogyan tanulja ezeket a szavakat? Mihelyt a gyermek érteni kezd egyes szavakat s észreveszi, hogy a felnőttek beszéde bizonyos értelmet fejez ki, folytonos figyelemmel kíséri ezt a beszédet, elles belőle szavakat, melyeket aztán utánozni akar. Ezen az úton gyarapodik legjobban a gyermek szókincese; kiragadja a felnőttek beszédéből azt a szavat, a mire szüksége van s felhasználja a maga kezdetleges beszédében. Csakhogy az utánzás, különösen kezdetben, nem mindig sikerül, s azt hiszem minden anya észrevette már és csodálkozott rajta, hogy gyermeke mond valamit, a mit még ő sem ért meg. Ilyenkor mindig utánozni akar egy hallott szót, de utánzása annyira tökéletlen, hogy mi rá se ismerünk. A környezete azt hiszi ilyenkor, hogy a gyermek maga csinálta a szót; felkapja, használja s így születik a legtöbb gyermekszó, mely ritkán terjed az illető család körén túl.

Minél több szót ért és használ a gyermek, annál többnek ismeretére vágyódik; s most már azzal sem elégszik meg, a mit alkalmilag összegyűjthet a felnőttek beszédéből; az ismeretlen

tárgy felkelti kíváncsiságát s tudni akarja nevét. A két éves gyermek már folyton zaklatja környezetét az ő állandó kérdésével: mi ez? s így akarja folyton bővíteni szókincsét. Az anyanyelv szókincsének e folytonos gyarapítása messze túlterjed a gyermekkor első évein.

Látjuk tehát, hogy fejlődése közben háromféle módon gyarapodik a gyermek szókincese. Kezdetben mi tanítjuk egyes szavakra s szándékosan létesítjük tudatában a kapcsolatot a tárgy vagy a cselekvés és neve között; azután a gyermek maga lesi el egyes tárgyak és cselekvések nevét a felnőttek beszédéből; végül maga keresi az ismeretlen tárgy nevét s kérdi meg a felnőttektől.

Néha a gyermek maga is csinál egy-egy szavat, e csinálmányai azonban mindig már hallott szavakon alapulnak. Majd egy ismert főnévből csinál igét, vagy igéből, melleknévből főnevet, majd pedig egy különös összetétel keletkezik az ő ajkán. Így képezte fiam e szavakat: *csíjkuszotam* a. m. úgy futottam, mint a cizkuszló; a *puczol* igéből készült a *puczó*, a *hüvös* melléknévből a *hüv* szó (*hagy gyüllön be egy hüv*); *déluta*, *vacsorauta* ezekből: *délután*, *vacsoraután*; így készült az *összekenyér* szó is (l. fentebb). Preyer fia is csinált ilyen szavakat: *messen* a. m. vágni (*mit dem messer schneiden*), *schiffern* a. m. hajózni, a *schiff* szóból (v. ö. *rudern*). Azonban minden alap nélkül, egész önkényt soha sem csinál a gyermek új szót; még a hangutánzó állatneveket (*bú*, *mé* stb.) sem ő maga csinálja, hanem a felnőttektől tanulja. Ha hallunk is egyszermásszor olyan szót a gyermek ajkáról, melynek eredetéről nem tudunk számot adni, ez sem igen lehet egyéb, mint valamely hallott szónak tökéletlen utánzása vagy szeszélyes elváltoztatása.

A szavaknak alakját még csak könnyen megtanulja a gyermek, de hogy ismerkedik meg a jelentésükkel? Az első szavak, melyeket megért, konkrét tárgyak nevei; látja a tárgyat s hallja az illető szót, melyek mindjárt úgy fog fel, mint az illető tárgy nevét. Az első igék, melyeket kiejt, csakis arra valók, hogy egy-egy cselekvését kísérik, pl. azt mondja *á á*, midőn áll, *é, é*, ha valaki elmege, *tátá* vagy *pápá*, ha bucsúzik stb. Rövid idő múlva megérti az olyan szavakat is melyekkel mi szólítjuk fel bizonyos cselekvések elvégzésére.

Így minden kiejtett szóhoz bizonyos értelmet fűz, csakhogy ez értelem nem fedheti mindjárt azt a jelentést, melylyel az illető

szó a felnőttek nyelvében bír. A legelső főneveket valószínűleg tulajdonnévként fogja fel a gyermek; legalább azt hamar megtanulja, hogy a körülötte levő személyek mindenikének más-más neve van. Csakhogy e hitét hamar megzavarja az a tapasztalat, hogy több tárgyat ugyanazon névvel jelölnek előtte, s megtanulja, hogy a szó, melyet ismer, minden egyes hasonló tárgynak a neve, sőt most már néha a tulajdonnevet is köznévként tekinti. Épígy a cselekvések nevei is, az igék, minden hasonló cselekvés jelölésére szolgálnak. S ekkor már nagy nehézség előtt áll a gyermek: meddig terjed az a hasonlóság, a mely megengedi, hogy több tárgyat vagy cselekvést ugyanazon névvel jelöljön? S ebben a tekintetben tán még többet téved, mint midőn az egyes szavak alakját kell utánoznia. Nem ismerve a határt, a meddig egy-egy szó jelentését kiterjesztheti, túlmegy rajta s használja olyankor is, a midőn a felnőttek már más szót használnának. A gyermeki nyelvnek e tévedését egy állandó törvény vezeti, az analogia törvénye; a szót, melyet bizonyos esetekben használt, kiterjeszti több hasonló esetre, tehát a fogalom, melyet a szóhoz köt, mindig nagyobb terjedelmű, mint a felnőttek nyelvében; ha pedig új dolgot lát s nevét nem tudja, oda sorozza a hozzá leginkább hasonló fogalmak közé s ennek már ismert nevével jelöli. A gyermek lelkében az a felfogás uralkodik, hogy most is az történik, a mi már egyszer történt, s ez a hit vezeti egész gondolkozását. Egy izben fiamnak száalka ment az ujjába s bekötötték; egy hét múlva látja, hogy az én ujjam be van kötve s így szól: *aptyánok páj ujjja, bele-mént száalko* (száalka). Máskor felhőket látott az ég alján s így magyarázta meg e jelenséget: *ott mén a bonat, füstöl*. A legtöbb gyermek a csillagot, a holdat lámpásnak nézi s meg is kérdi, ki gyújtja meg.

Ugyanez a felfogás vezeti a gyermeket a használt szavak jelentésének megértésében. Az első kocsisnak, a kit fiam ismert, Mihály volt a neve, azóta minden kocsist *mihál*-nak hí, bár ismeri a kocsis szót is (*ezén a kocsin nincs mihál; de sok mihál van ott!*). A vattát ismerte már 16 hónapos korában s midőn egy kis pelyhet talált, ezt is e szóval hozta: *bättä*. Sz.-Fehérvárrott az egyedüli folyóvíz a csatorna (közönségesen *kanális*), s midőn elutaztunk onnan, akármily folyót, patakot vagy más vizet látott, azt mondotta rá: *kanális*. A fa levelét is *bijágnak* (virág) hívja, s a tej, ha dél-

után iszsza is, az ő nyelvén *réggeli*. Igen érdekes a szavak jelentésének alakulására nézve, hogyan magyarázta meg negyedfél éves korában a különbséget a ló és csikó között, a nélkül, hogy erre valaki felszólította vagy figyelmeztette volna: a csikó hátul megy a kocsinál, a ló elöl.

Még könnyebb az ingadozás s tágabb tere van az analogia hatásának, ha az ige jelentését kell megértenie. A *csingilingiz* szót a csengetyű rázása alkalmával hallotta, s midőn hajón utazva a zászló lebegését látta, erre is azt mondotta: *csingilingiz*, tehát e szóhoz csupán a lebegő mozgás jelentését fűzte. Egy fa skatulyán dobolva, azt mondotta: *tombitalok*, tehát az ő nyelvén e szó általában valamiféle hang létrehozását jelentette. E két szót *ragadni* és *ragasztani* használja, ha bármi módon történő megerősítésről van szó, pl. *ragaszsa oda magosra*, mondotta, midőn azt akarta, hogy akaszszam fel a kabátját; ezt a szót használja akkor is, ha azt akarja, hogy spárgát kössek a kocsijára, sőt szerinte a keze is oda van ragasztva a testéhez. Midőn kinyílott az ablak, azt mondotta: *kiózdott az ablak*, midőn pedig azt akarta, hogy kössem össze a spárgáját, így szólott: *ódza be!* Tudja, hogy a lámpát, gyertyát el kell fűjni, s midőn eloltottam, azt mondotta: *fulla vissza*. A *levetkőzni* ige mintájára használta ezt is: *fövetkőzni*.

E néhány példa eléggé bizonyítja, hogy a gyermek maga alkotja meg magának a használt szavak jelentését, és pedig úgy, hogy elvon számára valami jelentést a felnőttek beszédéből s után kiterjeszti több hasonló esetre; e működésében mindig az analogia vezet. Az egyes szavak jelentése azonban nem különbözhetik nagyon attól az értelemtől, melylyel az illető szó a felnőttek nyelvében bír, mivel a gyermek folyton érintkezik velük s részint figyelmeztetik tévedésére, részint maga lesi el többszöri hallás után a szó helyes értelmét.

3. Mondatok alkotása.

Mihelyt beszélni kezd a gyermek, a kiejtett hangokkal egy-egy egész gondolatot akar kifejezni, tehát mondatot mond. Az igaz, hogy az első mondatok nem nagyobbak egy szótagnál, de ő ezzel akar kifejezni annyit, a mennyinek kifejezésére mi a szavaknak egész csoportját használjuk. Ha pl. lovát leejti s azt mondja *é,*

evvel azt akarja kifejezni: *a ló leesett*; ugyanezt mondja akkor is, ha anyja kimegy a szobából, ez az *é* most azt jelenti: *anyika kiment*. E szóval *appá* azt akarja kifejezni: *vegyenek fel engem*. Tehát a gyermeknek első értelmes hangja már egész mondat, s ép ezért felesleges azon vitatkozni, vajjon az első szavak, melyeket a gyermek használ, főnevek-e vagy igék; akár főnév, akár ige az illető szó a felnőttek nyelvében, a gyermek ajkán mindig egész mondat. Azonban értelmi fejlődésének nagyon hosszú utat kell megtennie, a míg oda jut, hogy ő is a szavaknak olyan összefüzésével fejezi ki gondolatait, mint a felnőttek.

A mint a szavak alakját és jelentését többszöri tévedésen okulva, maga tanulja meg a gyermek, épúgy a maga tapasztalata alapján szokik ahhoz is, hogy a szavakon olyan változásokat hajtson végre, a melyek alkalmasak arra, hogy kifejezzék az egyes fogalmak közötti viszonyokat. Kezdetben felfogásának és beszélő szervezetének tökéletlensége lehetetlenné teszi ezt; nem tud felfogni, emlékezetében megőrizni s alkalom adtán kiejteni többet, mint egy, majd két szótagot, vagy még később egy-egy egész szavát. E szó majd egy tárgy vagy személy neve, tehát főnév, majd pedig cselekvés neve, tehát ige; sőt használhat egy-egy határozó szót is egész mondat értelmében, pl. *bele* a. m. tegye bele, *immá* (hamar) a. m. adja ide vagy hozza ide hamar, *mé* (még) a. m. adjanak még. Minden egyes szónak a gyermek nyelvében különböző értelme lehet; szókinése korlátolt, azért kénytelen különféle gondolatot ugyanazon szóval fejezni ki. Ha pl. azt mondja *czicza*, ez a szó jelentheti: ott a czicza, hol a czicza, gyere ide czicza, fogja meg a cziczát stb.

A mint szókinése gyarapodik s gondolatait határozottabban akarja kifejezni, két szóból alkot egy mondatot, és pedig úgy, hogy egymás után ejti az illető két szót. Az első két szóból álló mondat, melyet fiamtól hallottam, ez volt: *czita telé* (Vicza tejet); ez még csak annyiban különbözik előbbi mondataitól, hogy megnevezi a személyt, a kivel gondolatát közölni akarja. Tökéletesebb már az ilyen mondata *nyissá ajtó*, melyben két külön szó jelöli az állítmányt és a tárgyat; az alany és állítmány két szó ebben: *étöjte* (eltörte) *aczita*. Négy szóból áll e mondata: *tati nincs emént nóná* (konyha). A mint látjuk, e mondatokban minden viszonyítás

nélkül fűzi egymáshoz a szavakat, s csak később kezd ragos alakokat használni.

Erre is a folytonos megfigyelés tanítja; hallja, hogy a felnőttek ugyanazt a szót más és más alakban használják, de kezdetben még nem tudja megérteni ez alakok jelentését. A szavaknak ragos alakja először a hozzá intézett kérdésekben tűnik fel előtte s a feleletben utánozza is ez alakokat, a nélkül, hogy értené jelentésüket. Majd fel is fog egy-egy ragos alakot, úgy mint egy bizonyos viszony állandó kifejezőjét; most már szándékosan utánozza az illető alakot, de maga még nem fűzi önkényt a ragot a használandó szóhoz. Ha már megszokta bizonyos ragos alakok használatát, maga is hozzá fűzi e ragot bármely szóhoz s felhasználja a megjelölendő viszony kifejezésére. Az első ragok, melyeket fiam tudatosan használt, a tárgy ragja s a *-hoz* rag volt; rövid idő múlva már a *-nek* ragot is használta, majd a *-be* és *-ra* ragot. Az igéket kezdetben csak az egyes szám 3. személyű alakjában használta, úgy a mint legtöbbször hallja. Először a múlt időt fejezte ki a megfelelő raggal (*ütek, begyütt*), később jelölte csak meg az első személyt s úgy haladt aztán lassanként a többi viszony kifejezésében.

A ragok használata tekintetében ugyanolyan két nehézséggel kell küzdenie, mint midőn az egyes szavakat tanulja. Meg kell ismerkednie a ragos alakoknak képzése és használata módjával, vagyis a ragoknak alakjával és jelentésével. A míg csak utánozza a ragos alakokat, nem okoz ez semmi nehézséget; de csakhamar ő maga önkényt fűzi a már ismert ragot egyik vagy másik szóhoz; természetes, hogy az így keletkezett szó gyakran nem egyezik a felnőttek nyelvében használt alakokkal. A gyermeket e működésében szintén az analogia törvénye vezérli; azt hiszi, hogy a mint az egyik szónál használta a ragos alakot, úgy kell képeznie a többi szón is; vagy pedig, ha ismeri valamely szónak egy ragos alakját, azt hiszi, hogy épúgy járul hozzá a többi rag is. A külső és belső analogiának e törvényei magyarázzák meg a gyermeknyelvnek minden egyes eltérő alakját. A gyermeki ész ellensége minden kivételesnek, s az ő nyelve ép ezért alig is ismer kivételeket.

Fiam nyelvének fentebbi leírása elég példáját adja e jelenségnek. A külső analogia hatását látjuk abban, hogy a *-vel* rag *v-je*

minden szó mellett megmarad (*késvé, botvá*), vagy abban, midőn erre: nem a tied, így felelt: *de a tujem*; a *mögész*i mintájára monddta *mögész*i; a *szakít, hasít, piszkít* stb. igék mintájára képezte ezeket: *márticcsa be, elrontította, elkormította* stb. A *sénkisé* szónak végére teszi a ragot, mint minden más szónál: *sénkisé*t, *sénkisé*-nek. — Viszont a belső analogia magyarázza meg az ilyen igealakokat: *gőzölögött* (v. ö. *gőzölög*), *mind elesettek* (v. ö. *elesett*), *látotta, látottam* (v. ö. *látott*), *étt* (v. ö. *ettem*), *előlik a tűz* (v. ö. *előlt*), *jó lettem* (v. ö. *jó leszek*), *fekszeni* (v. ö. *fekszik*), *haragszot-tam* (v. ö. *haragszik*). A feltétes mód jelenének ily alakja *annak vóna* szintén a múlt idő mintájára keletkezett: *adtak volna*.

Nehézséget okoz a szótó alakja is a ragok előtt; a különböző tövégi magánhangzó, a tö teljesebb és rövidebb alakja, ellentétben állanak a gyermeknek egyformaságra törekvő hajlamával. A meny nyire lehet, utánozza a felnőttektől hallott alakokat, de midőn maga fűzi a ragot vagy képzőt a szóhoz, rendszeren az alanyi alakhoz csatolja (*lót, hózik, kúk* e. h. kövek); a tö végső hangzója majdnem mindig *o, é* (*vízét, útot, húsot* stb.). Gyakori tapasztalat s az egyes szavak különböző alakjainak minél többször ismétlődő hallása hozza lassanként közelebb a gyermek nyelvét ebben a tekintetben is a felnőttekéhez.

A ragok és képzők jelentését ép úgy kell megtanulnia a gyermeknek, mint az egyes szavakét. Itt egyáltalán nem lehet szó tudatos tanításról, mert hisz a 2—3 éves gyermeknek csak nem magyarázzuk meg egy-egy rag vagy képző használatát! Az egyszer megfigyelt jelentés általánosítása vezeti őt ebben a tekintetben is; látja, hogy a tárgyat *-t* raggal jelöljük, s ezt a hangot használja, valahányszor ugyanezt a viszonyt kell kifejeznie. Természetes, hogy kezdetben ebben a tekintetben is téved, mivel nincs tisztában egyik vagy másik rag jelentésének terjedelmével. Így cserélheti fel pl. az egyes helyjelölő ragokat: *be* és *re*, *hoz* és *nál*; vagy pedig akkor is használja az egyik vagy másik ragot, midőn az illető functio kifejezésére a nyelv már más eszközt használ; így pl. fiam a *maga* többes számát így képezte: *magák*, s ezét *kié* így *kiék* (e. h. *kiéi*). Ebben a tekintetben érdekes, hogyan használta két esetben az ige első személyű ragját. Egy ízben azt mondtam neki: *mutasd meg anyikádnak, milyen szép czeruzád van*; s *ő e* szavakkal futott oda: *ni anyika! mije szép czeruzád vagyok!* tehát

csakis az állítmányhoz fűzte az első személy ragját. Egy más alkalommal dajkája kérdezte tőle: még nem kész? s ő így felelt: *még nem készek*; tehát igének tartotta a *kész* szót s úgy fűzte hozzá a személyragot.

A beszélő gyermek hosszú ideig csakis egyszerű mondatokat használ; nincs sok mondani valója s egy-egy közlendő gondolata elfér egy kis mondat keretében. Első összetett mondatai sem egyebek, mint két egymás mellé sorozott egyszerű mondat. Az igazi összetettek közül először az okadó mondatokat használja, midőn vagy tőle kérik számon valamely tettének okát, vagy pedig ő veszi észre, hogy egyik esemény a másiknak oka.

Látjuk most már az utat, melyen a beszélni kezdő gyermek halad, hogy megismerje anyanyelvének szerkezetét. Beszéde már első gagyogásától kezdve mondat, azonban több fokon kell keresztül haladnia, a míg az ő mondatai olyanokká válnak, mint a mieink. Kezdetben mondatai egy szótagból vagy egy szóból állanak, azután két vagy három szót fűz egymás mellé minden külső viszonyítás nélkül, majd ragokkal fűzi össze az egyes szavakat, míg végre összetett mondatokat is használ beszéd közben. A mondatalkotásnak e fokai különböző ideig tartanak egyes gyermekeknél, de mindegyiknek át kell mennie minden egyes fokon. Fiam, mint már láttuk, 13 hónapos korában kezdett beszélni, akkor mondatai egy szótagból, majd a következő hónapban már két szótagból állottak, a 15. hónapban egyes mondatai már több szóból is állottak. Ragos alakokat csak a 20., összetett mondatot pedig csak a 27. hónapban kezdett használni.

Végül még az egyes beszédrészek használatáról is kell röviden szólnom. Láttuk, hogy a gyermek első mondatai egy-egy szóból állanak, s hogy e szók részint főnevek, részint igék, sőt használ mellékneveket és határozó szókat is. A többi beszédrészt csak később kezdi használni. Kezdetben nem használ névmásokat, hanem nevéen nevez mindenkit, még önmagát is. Két éves korában kezdte használni előbb a harmadik személyű (maga), majd rövid idő múlva az első személyű névmást. A számnevek használatát akadályozza az, hogy a gyermek csak hosszú idő múlva tudja felfogni a tárgyak mennyiségét, kezdetben csak egy és sok között tesz különbséget. Fiam a 22. hónapban már értette a két számnév jelentését, mert midőn két narancsot kapott, így szólt: *tettő ban*. A többi

számnevet már nehezen tanulja s negyedfél éves korában is csak egytől négyig érti a számokat. A névelőt is csak későn kezdte használni; először a 23. hónapban jegyeztem fel, de még ekkor sem használta következetesen. A kötőszók használata egyidejű az összetett mondatok használatával.

Most már megfelellhetünk arra a kérdésre, hogy hogyan tanulja meg a gyermek anyanyelvét. Midőn testi szervezete eléggé fejlett, hogy a hallott hangokat úgy fogja fel, mint bizonyos fogalmak jeleit, folytonosan megfigyeli és utánozni akarja a felnőttek beszédét. Utánzása kezdetben tökéletlen, mert nem tudja pontosan képezni az egyes hangokat, nem ismeri a szavak jelentését és összefüzésük módját. Az utánzás mellett nagyon segíti a nyelv megtanulásában élénk fantáziája, melyet az analogia törvénye vezérel. Az egyes megfigyelt esetek általánosítása azonban ismét újabb tért nyit a tévedéseknek; olyan jelentésben használ egyes szavakat vagy ragokat, melyet a felnőttek nyelve nem ismer, vagy olyan alakot ad egyik vagy másik szónak, a mely nem egyezik a szokásos nyelvhasználattal. A tökéletlen utánzáson a halló és beszélő szervek finomodása és folyton fejlődő fegyelmezettsége segít, az analogia okozta tévedéseket pedig a felnőttek beszédének folytonos megfigyelése és utánzása szünteti meg. Természetes azonban, hogy ez az utánzás sohasem lehet tökéletes és az egyes hangok képzésében, a szavak jelentésének felfogásában és a nyelv szerkezetének használatában mindig marad annyi különbség a felnőttek és a gyermek nyelve között, a mi nem gátolja ugyan a kölcsönös megértést, de utat nyit a nyelv észrevétlen, lassú változásának.

BALASSA JÓZSEF.

Olasz szavainkhoz. *Bitó-fa*, 1. ,azon czölöp, melyhez a mészárosok a vágómarhát kötik; Baranyában így nevezik a határfát, határjelölő oszlopot is' CzF. 2. pellengér: ol. *bitta* «stück holz, pfahl; wohl vom altn. *biti* querbalken, engl. *bit*; vgl. in den Erfurter glossen: *bitus* lignum, quo vinciti flagellantur» Diez. A *bitus*-ból azt következtethetjük, hogy az olaszban **bitto* alakja is lehetett.

Boklyó, bokolyó, bakló rojt, bojt: ol. *boccolo* (*bocciolo, bozzolo*) knopf, knospe; l. Nyr. XVII. 219.

SIMONYI ZSIGMOND.